

БЪЛГАРСКИЯТ ПРАВОСЛАВЕН ХРАМ „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“ В БУДАПЕЩА ¹⁾

Петър Петров

Резюме. Изграждането на българския православен храм „Св. св. Кирил и Методий“ в Будапеща е важно събитие в историята на българската общност в Унгария. То е пряко свързано с разгръщане и обогатяване на нейния духовен живот и нуждата от истинска култова сграда, която не само да задоволи религиозните потребности на общността, но и да покаже нарасналото национално самочувствие и възможности на българите в Унгария.

Keywords: Hungary, church, society, faith

През първата четвърт на XX в. българските духовни институции тук са вече изградени. В 1914 г. се основава Дружеството на българите в Унгария; през 1916 г. – българската църковна община в Будапеща; през 1918 г. прозвучава звънецът на първото българско училище в унгарската столица, а на 24 май е осветен новооткритият параклис „Св. Кирил и Методий“ в отстъпления за целта от Д. Димитров апартамент на ул. „Лоняи“ 11. През 1921 г. българското Генерално консулство е издигнато в ранг на легация, а през есента на същата година в Будапеща пристига и първият легационен свещеник – протоерей Стефан Ничев. Не остават назад и живеещите извън столицата българи. Пак през същата година в Мишколц те основават своя църковна община, а през 1924 г. и училище, като филиал на будапещенското. Малко по-късно, през 1932 г., българите в Пейч също създават църковна община „Св. Иван Рилски“ и откриват параклис, носещ името на рилския светец. На фона на този богат духовен кипнеж на дневен ред излиза и въпросът за изграждането на представителен български църковен храм.

Инициативата се поема от Дружеството на българите в Унгария в сътрудничество с Българската легация. През 1925 г. започват преговори с главния кмет на Будапеща д-р Ференц Репка за предоставяне на подходящ парцел за строежа на църковен храм и училище. Преговорите са улеснени от обстоятелството, че българската страна вече е предоставила безплатно в София, на ул. „6-и септември“ 57, място за строежа на сграда за унгарско посолство. Българската легация внася в будапещенското кметство идеен архитектурен план за строежа на църква и училище, изготвен от инж. П. Тодоров. Преговорите приключват успешно

през 1930 г., а през декември желанието на българите е вече удовлетворено. Будапещенското кметство им подарява парцел за строежа на ул. „Вагохид“, в IX район, в размер на 597,4 нейдсогол (или малко над 2000 кв.м) – квадрат със страни приблизително 45/45 метра. Предоставеният от инж. П. Тодоров идеен план е предвиждал изграждането на двуетажна училищна сграда във форма на буквата „П“ за около 100 ученици, с четири учебни стаи, три спални помещения, столова, кухня, канцелария на свещеника, жилище за домакина, занимални и др. В средата на обграденото от училищната сграда пространство е трябвало да бъде разположена еднокорабна църква, построена във възприетия през XIX в. в европейската църковна архитектура бароков стил, подобна на православната църква на пл. „Петъофи“ в Будапеща, съществуваща и днес. Цялото искане на българите било подкрепено с убедителни доводи, с подходящ архитектурен план и пр., което убедило будапещенското кметство в крайната нужда от осъществяването на проекта. В договора за дарението на парцела обаче има точка, която влиза в предоставения архитектурен проект, тъй като в нея е залегнало искането на унгарската страна църквата да бъде проектирана от унгарски архитект. Какви са причините за това, не е известно. Вероятно въздействие са оказали различни обстоятелства – от лични познанства до чисто икономически интереси, тъй като стопанската криза от края на тридесетте години още не е отшумяла и поръчките за култови и обществени сгради не са били много. Договорът предоставял на българите парцел за вечно ползване, при условие че ще бъде използван за строеж на църква и училище. И още – строежът да започне в рамките на една година и да бъде завършен за три години.

Как е възложено проектирането на църквата на унгарския архитект Аладар Аркаи (1868 – 1932), не е известно и поне засега не разполагаме с конкретни данни. Това е станало по всяка вероятност в началото на 1931 г., за което говори един план на комплекса, различаващ се по размери от проекта на инж. П. Тодоров. Този план е по-скоро архитектурна скица, правена повече на ръка, вероятно при преговорите с възложителите на строежа и поради това не е подписана от архитекта. Неговият подпис и печат – „Аладар Аркаи – архитект – Будапеща I, ул. Варшамайор 54“ – фигурират обаче върху плановете на църквата, изготвени през периода юни – септември 1931 г.

Аладар Аркаи се изиявява като талантлив архитект, художник приложник и живописец, представител на така наречения „изчистен унгарски стил“, съчетаващ в себе си традициите на унгарската архитектура с модерни за времето течения. Завършва архитектура в Будапеща и участва в изготвянето на няколко значителни проекта в столицата – като например палатата „Вигадо“ в Буда, паметник на св. Гелерт и др. По негови проекти са построени реформатските църкви на ул. „Фашор“, на ул. „Варошмайор“ в Будапеща и в гр. Дьор, кметството и пощата в Мохач и др.

Българският православен храм е седмата култова сграда в творчеството на Аладар Аркаи. В нея той дава материален израз на желанието на българите за изграж-

дането на църковен храм и училищна сграда, които да възплътят в себе си живия българския възрожденски дух на нашите сънародници в Унгария за знание, просвета, вяра в Бога и обич към родната земя. Далече от родината-майка, но съхранили духовната си връзка с нея, с изострено национално чувство и верни на своите деди, именно в тези две институции те виждат опорите на своята българска национална принадлежност. Спомена по родината и вярата в българското име те влагат в дарителската си щедрост, намерила толкова ярко проявление в унгарската столица. За съжаление, не са ни известни запазени документи, но в събирането на средства безспорно са участвали всички българи в Будапеща. За тях това не е въпрос на удовлетворяване на преходно възникнала потребност, а израз на утвърденото национално самочувствие и достойнство, на повеля за цялата общност, в чието изпълнение трябвало да се включи всеки родолюбив българин. Само така може да си обясним това дело, тази жертвоготовност на сънародниците ни в името на българщината. Събраните от тях около 70 хиляди пенгьо (значителна за времето си сума) обаче се оказват достатъчни за изграждането само на храма. Училищната сграда не е била построена, но българско училище в Будапеща съществува и до днес. Бушуващата световна икономическа криза вероятно си е казала думата, но създаденото от българите и днес ни изпълва с благодарност към нашите предци и ни кара да бъдем горди и истински признателни за стореното от тях.

От запазените планове, архитектурни скици и рисунки можем да проследим развитието на архитектурния замисъл на автора от началния етап на проектиране до завършването на строежа. Впрочем Аладар Аркаи почива на 2 февруари 1932 г., т.е. няколко месеца преди завършването на църквата (месец май), което се осъществява вече под ръководството на неговия син Берталан Аркаи (1901 – 1971), също архитект. Както вече споменахме, замисълът на проектанта бил да създаде цялостен архитектурен ансамбъл, който да се впише хармонично в строителния фон на околността. От една страна, да не бъде чужд на унгарската архитектурна традиция, а от друга – да показва, че става дума за една нова по предназначение, замисъл и изпълнение култова сграда. За това говорят опитите му да ориентира църквата хармонично спрямо заобикалящата я училищна сграда, уличното платно на „Вагохид“ и пресечката „Фехер холо“ (тогава ул. „Ленке“), така че зрително да бъде възприемана максимално добре от широката улица „Вагохид“ и входът да е откъм пресечката, а около нея училищната сграда е във формата на буквата „Г“. По-късно обаче Аркаи се отказва от този вариант и разполага църквата перпендикулярно на „Вагохид“, както изглежда и днес, а училищната сграда е трябвало симетрично да обхване църквата от север, изток и юг. Това може да е станало и по желание на възложителя, тъй като в източноправославната църковна архитектура олтарят на църквата трябва да гледа на изток. Възможно е причините да са били от чисто градоустройствен характер, което обаче е много по-малко вероятно. Още повече че и оригиналният български идеен проект е предвиждал такова пространствено решение.

По-нататък строителството продължава в следния хронологичен ред:

– На 23 април 1931 г. будапещенското кметство взема решение да увеличи размерите на подарения парцел на 915 нейдсогол (или около 3074 кв.м).

– На 24 май 1931 г. ръководителят на Българската легация Стоян Петров, в присъствието на много българи, тържествено полага основния камък на църквата.

– През юни 1931 г. Аладар Аркаи представя изготвения проект в мащаб 1:50 с приложени към него чертежи.

– На 13 юли 1931 г. столичното кметство издава разрешение за строежа, като поставя единственото условие централната ос на църквата да бъде перпендикулярна на ул. „Вагохид“.

– На 1 септември 1931 г. проектантът прилага и цветната разработка на плановите. От тях се вижда несъществена разлика между плана от месец юни и този от месец юли. Първият предвижда външността на цялата църква да бъде облицована с окрайчени каменни плочи, а вторият – такава облицовка да се направи само на фасадата и страничните арки, а останалата част да бъде покрита с обикновена хоросанова мазилка.

Малко е трудно да се проследи по-нататъшната история на строителството, тъй като се явяват някои допълнителни доразработки относно разполагането на църквата в средата на уголемения парцел, за което формално трябва ново разрешение за строеж. Освен това българската страна още не е била подписала протокола за дарение. Така и строителството не започнало чак до септември. Изглежда обаче, че и това е станало съвсем наскоро, защото изготвянето на железобетонната конструкция и изливането на бетонните арки е трябвало да стане преди настъпването на зимата. Строежът, изпълнен в тухлена зидария, наистина е завършен още през същата година, което показва едно наистина напрегнато строително темпо.

На 24 май 1932 г., в Деня на славянската култура и на патроните на храма „Св. Кирил и Методий“, свещеник Стефан Ничев освещава църквата и отслужва първата литургия в нея – точно една година след полагането на основния камък.

През есента на 1932 г. се извършва и благоустройството на терена около църквата. С писмо от 22 ноември Будапещенското градинарско сдружение пише писмо до главния кмет на Будапеща и му изпраща плановите и бюджета, възлизащ на 2700 пенгьо, необходими за благоустройството на терена. Същевременно българите искат и парична помощ от кметството. Молбата им е удовлетворена и с писмо от 30 ноември кметството им отпуска 800 пенгьо.

Българската православна църква в Будапеща е забележителен архитектурен паметник. Тя е единствената култова сграда в Унгария, построена в стила на византийското култово строителство. По план представлява кръстовидна византийска базилика с купол, поддържан от висок кръгъл барабан, полукръгла олтарна абсида и открита аркирана нартика с камбанария над нея. Естест-

вено е да се предположи, че след като църквата е строена за българите и с техните средства, те ще да са предявили пред проектанта някои искания (освен литургическите изисквания на православието), които да подчертаят именно българския ѝ характер.

За тази цел Аладар Аркаи добре се е запознал с историята на средновековната българска архитектура. Имайки зад гърба си опита от строителството на шест култуви сгради, за него този проект несъмнено е станал ново творческо предизвикателство. Налагало се не само да задоволи желанията на българите, но и да изяви и себе си като творец с високи професионални качества. А това е могло да стане, като съчетае някои характерни елементи на българската архитектура с разбиранията си на модерен унгарски архитект с богата фантазия и изтънчен художествен вкус. В плана на църквата няма да бъде трудно да намерим аналогия с някои от кръстополните църкви в Преслав, Несебър, централната църква в Бачковския манастир и др. Да не говорим за високия кръгъл барабан, поддържащ централния купол, много по-плосък от външната страна, който е един от най-често срещаните елементи на българската средновековна култова архитектура. Такова архитектурно решение в Унгария намираме само в будапещенската българска църква, което още повече увеличава стойността ѝ на оригинален паметник на културата.

Погледнем ли я отдалече, ще забележим видима прилика на нейния купол (камбанарията) с този на храм-паметника „Св. Александър Невски“ в София. Той е изграден над нартиката от осем железобетонни колони, лежащи върху осемстенен барабан, облицовани с медна ламарина. Те са поставени на висока (3,35м) четиристенна основа с три аркирани прозореца откъм фасадата. Така преосмислена и опростена, конструкцията на Аркаи е модерно архитектурно решение, сходно с кулите на католическите барокови църкви. В куполното помещение е поставена камбаната. От север и юг нартиката е с по пет прозореца, които хвърлят обилна светлина към вътрешността на храма. Централната част на източната страна се заема от олтарната абсида. Западната нартика е трисводна, там е главният вход, а над него – кръгъл прозорец. Покривът е от „турски“ керемиди, но по време на войната църквата е пострадала и при поправката ѝ керемидите са заменени с медна ламарина.

Покриването на купола (камбанарията) с медна ламарина било нещо ново за унгарската култова архитектура. Някои автори предполагат, че идеята за облицоване на кулата на католическата църква в Балатонбоглар (строена от арх. Иван Кочиш през 1932/33 г.) с медна ламарина е заимствана от българската църква на Аркаи Аладар.

Влезем ли в храма, обхваща ни чувство за лекота, просторност, скромност (липсват архитектурни украси), непретенциозност и някаква своеобразна интимност, която като че ли струи от белите стени на църквата. (Не разполагаме със сведения, че е било обмисляно изписването на църквата.) Те са

обилно осветени от множеството прозорци (42 в цялата църква!), на които Аркаи безспорно е възложил не само конструктивна, но и важна сакрална роля в цялостното естетическо и художествено въздействие на храма. Че архитектът отдава такова голямо значение на светлината, говори и фактът, че в оригиналните проекти стъклата са богато украсени с разнообразни цветни геометрични фигури. Най-вероятно е те да са били изработени от снахата на Аркаи – Лили Стейло, приложничка, която е автор и на прозорците в църквата на ул. „Варошмайор“. За съжаление, те също са изпочупени през войната и понастоящем са заменени с обикновено катедрално жълто стъкло, чието въздействие е далече по-слабо.

Най-забележителната част във вътрешността на храма е иконостасът. Той е пренесен от стария параклис на ул. „Лоняи“ след построяването на църквата и приспособен към нейните размери. Не е известно от кого е изработен и има проста дърворезбена украса, боядисан е със синя блажна боя. С дърворезбен растителен орнамент са украсени само „царските двери“, върху които е изобразена темата „Благовещение“ – от лявата страна (като застанем с лице към иконостаса) – архангел Гавраил, а от дясната – Св. Богородица. Над арката на „царските двери“, в дърворезбена рамка е сцената „Тайната вечеря“, а над нея – кръст с разпятието. Вляво от тях е иконата на Св. Богородица с Христос (всички икони върху иконостаса са в цял ръст). В долния ляв ъгъл има надпис: „Дар от Мария Стоянович, Будапеща 1918 г.“ (съпруга на Ив. Стоянович, за когото ще стане дума по-долу). До нея – патроните на църквата Св. Кирил и Св. Методий. Следва олтарната врата отляво, върху която е изобразен архангел Михаил с меч в ръка. Върху нея също има надпис: „Дар от г-ца Мара Векилска в памет на покойния ѝ брат (?) майор Георги Векилски, паднал за Родината“. Следва най-лявата иконостасна икона на Св. Иван Рилски. От дясната страна на „царските двери“ е иконата „Исус Христос благославящ“ с надпис в долния ъгъл „Дар от г-н Иван Стоянович, Будапеща 1918 г.“ – български генерален консул в Будапеща, който подарява на параклиса на ул. „Лоняи“ тази икона при откриването му през 1918. До нея е иконата на Св. Йоан Кръстител. Върху дясната иконостасна врата е изобразен архангел Рафаил, на лявата ръка на който е окачена риба. Това е рядка иконография, особено пък върху такава голяма иконостасна икона. (Става въпрос за библейски лица Товит – баща и син (книга на Товит 11:3). По-често срещана иконография е архангел Рафаил – лечителят на човешките недъзи, да води за ръка малкия Товит, който хванал една риба в р. Тигър и с нея излекувал слепотата на баща си. До нея е иконата, изобразяваща цар Борис Покръстител с меч в дясната ръка и кръст в лявата. Върху нея има надпис, но не може да се разчете.

Под иконите от двете страни на „царските двери“ са изписани образите на четиримата евангелисти Матей, Марко, Лука и Йоан със символите. Иконите са рисувани от един и същ художник, изпълнени са в традиционния за начало-

то на века религиозно-академичен стил и имат повече историческа, отколкото художествена стойност.

Българският православен храм „Св. Кирил и Методий“ в Будапеща е обявен от кметството в район „Ференцварош“ за защитен от Закона паметник на културата. Това е признание не само за неговия проектант, но и за българската общност в Будапеща, която е дала своя принос в духовното и материалното обогатяване на унгарската столица.

В края на 2002 г. върху стената на храма бе поставена паметна плоча в чест на 85-годишнината от основаването на Българската църковна община в Будапеща и 70 години от построяването на храма.

През 2000 г. със средства, отпуснати от унгарската държава, в църковния двор бе изграден параклисът „Св. Трифон“ по проект на инж. Владимир Енчев.

Заедно с културния дом, намиращ се срещу църквата (строен през 1957 г. също от дарения на българите), комплексът представлява истински духовен и културен център на българското присъствие в Унгария.

БЕЛЕЖКИ

1. Текстът се препечатва със съкращения от сборника „Тома Вишанов и неговата епоха“. Будапеща: Български Културен Форум. 2009 г.

HISTORY OF THE CHURCH OF ST. CYRIL AND ST. METHOD IN BUDAPEST

Abstract. Construction of the Bulgarian Orthodox of St. Cyril and St. Method in Budapest was clearly an important event in the life of the Bulgarian Community of Hungary. The event did more than enrich the spiritual life of the community. It served not only to satisfy religious needs; it also reflected the growing national self-awareness of the Bulgarian residents of Hungary. This historical and spiritual foundation enabled construction of the church to begin. Construction costs were covered by donations from Bulgarian community of Hungary. The Office of the Mayor of Budapest donated a plot of land 22,982.368 square feet (about half an acre) in size on Vagohid Street in the city's 9th district. Construction of the church, designed by Hungarian architect Aladar Arkay, began in 1931 and was finished by May 1932. This church is the only religious structure in Hungary constructed in Byzantine style. The designs called for a basilica shaped like a cross, with a high dome resting on a round drum. The altar apse is hemispherical. It has an arched narthex and is topped by a belfry.

✉ **Mr. Peter Petrov**
Hungary